

ACC. N:R M. 15587: 1-9.

Landskap: Småland Upptecknare: B. O. Bondesson, Lesjöfors
Härad: L. Måre Berättare: " " " "
Socken: Gullabo ö Porsås Berättarens yrke: f. d. folkskollärare
Uppteckningsår: 1961 Född år 1884 i Gullabo

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Jordhus, m. m. s. 1-9.

LMF 116.

8/5-61

Jordhus. ✓

Inom Gullabo och angränsande socknar var under äldre tid s.k. jordstugor vanliga på flera platser eller byar. Så småningom kom dessa bostäder att ersättas med timmerstugor. Det var särskilt förhållandet inom de skogrika delarna av S. Möres gränsocknar mot Blekinge. Så småningom var det endast Torsås och Söderåkra som långt fram i nutiden kunde uppvisa en och annan by, där dessa primitiva bostäder fanns. Mot slutet av förra århundradet övergav man de sista såsom inte tjänliga till hemvist för människor. En av dessa jordkällare eller bostäder fanns på en backe kallad Vystabacken, strax öster om Bälsabacken i byn Bälstorp i Torsås socken. Där fanns för övrigt flera små backstugor och platsen var sen gammalt känd för lönnbränning och försäljning av brännvin. Där bodde personer med skamfilt ryckte och till dem kunde de s.k. "bälsarna" räknas och Vyst-Anten som bodde på Vystabacken. Ant är här i trakten förvrängning av Anders. Så heter Anders Magnusson "Ant Mass", Anders Persson "Ant Pers o. s. v. enligt äldre tiders uttal. Under senare tid har de gamla förvrängningarna av namn på personer och platser delvis försvunnit och ersatts med mera riksspråksuttal. Det är i förta

*) Väst. åsyftan är de jordhus som efterfrågats utan backstugor d. dy.

Lug 116

hand folkskolan förtjänst. Genom undervisning och läroböcker har så småningom nya ord och talesätt trängt undan äldre ord och benämningar. Som ex. kan nämnas det äldre demonstrativa pron. hässen eller hessen i stället för den eller denna. Det kunde man få höra av äldre personer under slutet av förra århundradet använda. Men det hade då börjat försvinna och det var då endast äldre personer från Slätafly och ändå gränsbyar mot Blekinge, som då använde både detta och andra ålderdomliga och numera utdöda ord. En genomgripande förändring i språk och bostadsförhållanden har under de senare decennierna här som annorstädes skett, och därvid har de gamla primitiva jordhusen överlämnats åt förgängelsen. Det är numera endast i enstaka fall, som man kan utpeka platsen för äldre tiders jordhus eller jordkällare. Under senare tid eller mot slutet av förra århundradet fanns på flera platser å ömse sidor gränsen mellan Småland och Blekinge jordhus eller jordkällare, som beboddes av fattiga familjer med ytterst ringa bohag. Att i nutidens välfärdssamhälle utpeka ett sådant låter sig inte göra.

Att man uppförde ett jordhus att bo i berodde huvudsakligen därpå att det från brandsynpunkt tedde sig säkrare än ett av trä, och dessutom kunde man utan vidare ta materialet på platsen, trots att timmer och virke fanns i riklig mängd på platsen.

Timmer och virke för övrigt hade ringa värde på den tiden, och den som behövde en stock eller stolpe till ett skjul eller byggnad, kunde utan vidare hämta det han behövde av virke i de vidsträckt skogarna, under en tid då ännu inga laga skiften ägt rum. Att man hellre byggde ett s.k. jordhus av sten och murbruk än av trä under äldre tid trots riklig tillgång på skog, har sin närmaste förklaring däri, att jordhus var säkrare från brandsynpunkt än ett trähus. Dels kunde eldsvåda lättare uppstå i ett trähus utan någons förskyllan, dels hände att brandskattning inträffade vid gränsöverfall från Blekinge, då landskapet lydde under Danmark. Det hände att strövkårer från Skåne och Blekinge gjorde intrång i Småland och härjade och plundrade i gränsocknarna, varefter de sedan hastigt försvann med sitt byte över gränsen. Snapphanegrottan i byn Nävrasjö i Sillhövda socken i närheten av vägen till Vissefjärda där snapphanarna hade sitt tillhåll efter sina råderin i Småland, kan ännu idag utpekas i folket i trakten och i byn Lökaryd i Söderåkra socken stod ända tills för några år sedan "snapphaneeken" i vilken ~~vilken~~ smålänningarna hängde snapphanar, som tagits vid ett gränsöverfall i trakten. Eken hade sen länge tillbaka i tiden stått torr. Jutebäckarna heter ett strömdrag mellan byarna Strömsberg eller Labbekulla, som var det gamla namnet, och Bränderås. Här blev en gång ett rövareband nedgjort av bönder från trakten.

Bränderås, Brändabo, Brändagärde heter gränsbyar i Torsås socken. Dessa jämte andra brändes ner och skövlades under gränsfejder i forna tider och en del andra minnen från gångna tiders tvister mellan danskar och svenskar finns i trakten.

Från den tiden härleder sig antagligen benämningen "oskälige blekingar" som blekingarna kallas av gränsbefolkningen i Småland. Flera byar inom särskilt Torsås socken har gömslen som är belägna långt inne i djupa skogen och de ha under orostider varit tillhåll eller säkra gömslen för den eller de som ville ^{vara} skyddade för sina vedersakare. Följande platser kan då i första hand nämnas, vilka alltintill våra dagar kan utpekas av folket i trakten:

1. Dackes stuga i byn Hästmahult i Gullabo socken. Ett rum under ~~en~~ stor stenhäll i vilket Dacket låg gömd, då han var eftersökt av Gustav Vasas knektar. Från detta gömsle begav sig Dacke med hjälp av traktens folk över blekingegränsen till Rödeby socken, där han blev mottagen i byn Ledja och gömd i Rabbatorpet. Han blev där eftersatt av Kungens män och ihjälskjuten med pilar.
2. I byn Båldön i Vissefjärda socken visas ännu en håla eller underjordisk bostad kallad "Dackes håla", där Dacke låg gömd en tid före han blev transporterad till Dackes stuga i Häst-

mahult i nuvarande Gullabo socken. Denna socken var då en del av Torsås socken och kallades Torsås kapellförsamling, vilket namn den fick behålla ända fram till 1870-talet, då den fick sitt nuvarande namn Gullabo. Det utgjorde en kapellförsamling till Torsås ända fram till 1920-talet, då det blev eget pastorat.

3. Från samma tid är "Fössings hus" i byn Videbäcksmåla i Gullabo bekant. Det är liksom Dackes stuga en ett underjordiskt rum lång uppe i skogen i byn Videbäcksmåla i Gullabo socken. Dit kan man inte hitta utan vägvisare. Fössing var en av Dackes medhjälpare, som gömde sig undan kungens män, tills han en dag kunde bege sig från trakten till anhöriga i Blekinge.
4. "Humpes säng" i byn Slätafly vid blekingegränsen heter än i dag ett gästmåställe inom stora flyttblock. Det var enligt traditionen tillflyktsort för Humpe, då han var eftersatt av Dacke under dackeupprorets första tid. Han skulle före sin flykt till Slätafly ha bott i byn Juansbo i Gullabo socken. Efter dackefejdens slut kom han fram till bebyggda platser i en. Och då tog han tillbaka sina övergivna gårdar. Han var nämligen ägare till flera både i nuvarande Gullabo socken och i Torsås. I östra delen av byn Torahult, kallat östragården bodde Jon Andersson, Dackes medhjälpare, innan han skuddades stoftet och försvann till Blekinge.

5. I byn Degerhyltan i Gullabo socken finns några egendomliga lämningar, som antagligen härröra från avlägsna tider. Det är mindre jordhögar i vilka man funnit flata senar liksom upplagda till en grav eller dylikt. Under förra århundradet undersöktes högen till en del skattesökare. Sen den tiden har ingen undersökning skett.
6. I byn Fageråke i Gullabo socken är en sten uppsatt som ett "hovdamål" över någon död eller för att hugfästa ett minne av något slag. Någon undersökning har inte skett.
7. I Lybäcksholm i Gullabo socken och gränsby mot Blekinge är en del lämningar som antagligen härröra från någon befästning under den tid Blekinge var danskt.
8. Under koleraepidemier förr var det vanligt att man begravde den döde så fort som möjligt och då kyrkan och kyrkogården ofta låg långt från avlägsna skogsbyar, var det nödvändigt att ha begravningsplatser på närmare håll, och för den skull invigdes begravningsplatser på flera ställen i Torsås socken och Gullabo. Så fanns en begravningsplats i byn Stenbäck, en annan i Hallasjö och i Troxhult o. a. platser. Somliga av dessa utnyttjades, andra inte då tiden så småningom fann medel mot sjukdomen.

Beträffande själva metoden för uppförandet av ett jordhus betjänade man sig av en stomme av trä kring vilken eller i vilken man sedan murade upp väggarna av gråsten och murbruk. Själva metoden har antagligen först uppkommit vid kusten av Kalmar sund där tbristen på skog och byggnadsmaterial av trä alltid varit påfallande. Själva grunden lades först av sten till en del under jorden i ett dike, för att göra den forstfri och hindra att syllar och annat underlag ändrades av tjälen. Hörnstenarna var stora block, som transporterats till respektive platser med hjälp av s.k. stenbjörn även kallad lädra, en järnbeslagen kraftig don på en vagn med grova obeslagna slk: bulthjul med grova starka löt och ekrar. Man hade lärt sig att bygga på säker och frostfri grund, då det gällde boningshus i första hand. Då det var fråga om grund för skjul och lada var man inte så noga varför den ändrades något, då frosten satte in. Då höjde sig somliga grunda tomtstenar och andra stod orubbligt stilla varför ladan fick en sned ställning, som rättades till då tjälen på våren gick ur marken. Mera noggrant byggda hus byggdes på en grund som inte ändrades av temperaturens växlingar.

Att dörrarna på dessa uthus ofta var sneda och g^ates med fritt spelrum för vind och oväder brukade man avhjälpa med att lägga halm eller trasor i de största springorna under kalla nätter.

Det är nu länge sen man byggde jordhus avsedda som bostäder här i trakten. Det var för länge sen, då anspråken på en bostad inte var så stora varken beträffande rum eller bohag. Såväl jordhus som trähus var slarvigt byggda. De var i allmänhet dåligt ombonade och därför ytterligt kalla under vintertid, men tack vare öppna spisen och den rikliga tillgången på bränsle särskilt i skogsbygden, höll man alltid varmt i såväl jordhusen i träbostäderna, även om det rådde stark kyla ute. Nödigt bränsle fick envar ta ur byns skogar utan betalning. Längre fram i tiden brukade den, som inte hade egna skogar, anordna s. k. köröl och bjuda bönderna i grannskapet till sig och traktera dem på bästa vis med kaffe och karsk, kaffe med brännvin. De som då infann sig brukade alltid lämna stället mera eller mindre glada i hågen. Det var hantverkare, handlande och lägenhetsägare, som hade möjlighet att förpläga givarna. Denna fördel hade inte de fattiga backstugusittarna, som fick skaffa sig bränsle på bästa sätt ur de stora skogarna, där de fick ta reda på vindfälle och ris, furustubbar och spånor efter hyggen av sparrar, ved och props. Spisen eller eldstaden i dessa backstugor var en uppmerad gråstensspis och spjället bestod av en träläm som sköts in i en springa i övre delen av eldstaden eller spisens pipa. Då det var eld i spisen togs den bort och ställdes i sopvrån tills

eldningen för dagen var slut, då spjället sattes in i springan för att värmen skulle behållas i rummet. Det var endast under den kalla årstiden, man använde spjället för att stänga ute kylan. Under sommaren stängde man inte för skorstenen, och det hände då många gånger, att det regnade ner i spisen vid häftigt skyfall. Längre fram i tiden ersattes träspjället med ett av plåt. Det var lättare att hantera och spjällspringan i muren behövde inte göras så vid. Då plåtspjällen blev mera allmänna även i backstugorna, murades de in i pipan och kunde öppnas och stängas utifrån och behövde således inte tas bort för varje gång det öppnades. Därmed skedde en anordning till det bättre och så småningom försvann den gamla trälämnen som spjäll i backstugorna. Numera är det inte så lätt att finna någon av den gamla tidens backstuga kvar som bostad. Folk har större fordringar på allt vad som "hör till livets uppehälle och nödtorft" än äldre tiders människor, som alltifrån födelsen fått lära sig uthärdanden och försakelse.

Jordhuset med det hemgjorda torftiga möblemanget och de enkla hushållsartiklarna har ersatts av fabriksgjorda föremål av alla slag och åtkomliga för envar, varför det numera inte är så stor skillnad på bättre och sämre folk i detta hänseende här i trakten.